

QIMMATLI QOG‘OZLAR HISOBINI TARTIBGA SOLUVCHI ME’YORIY-HUQUQIY HUJJATLAR

Maxmudov Sarvarbek

Andijon Davlat Texnika Instituti

Buxgalteriya hisobi va auditi yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Qayumov Botirjon Talibjanovich

Andijon davlat texnika instituti

“Buxgalteriya hisobi” kafedrasi kata o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada qimmatli qog‘ozlar hisobini tartibga soluvchi me‘yoriy-huquqiy hujjatlarning mazmuni va ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, qimmatli qog‘ozlar hisobi tizimining tashkil etilishi, uni tartibga soluvchi milliy va xalqaro me‘yoriy hujjatlar, buxgalteriya hisobi standartlari hamda ularni amaliyotda qo‘llash masalalari tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida qimmatli qog‘ozlar hisobini yuritishda mavjud muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Qimmatli qog‘ozlar, buxgalteriya hisobi, me‘yoriy-huquqiy hujjatlar, IFRS 9, moliyaviy hisobot, investitsiya faoliyati, audit, korporativ boshqaruv.

Kirish. Bugungi kunda iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va investitsion muhitni yaxshilash sharoitida qimmatli qog‘ozlar bozori mamlakat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Qimmatli qog‘ozlar bozori orqali korxonalar qo‘shimcha moliyaviy resurslarni jalb qilish, investitsion loyihalarni moliyalashtirish hamda iqtisodiy o‘rishni ta‘minlash imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Shu bilan birga, qimmatli qog‘ozlar bilan bog‘liq operatsiyalar hajmining ortib

borishi ularni hisobga olish va nazorat qilish tizimini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Qimmatli qog'ozlar hisobi korxonaning moliyaviy holatini haqqoniy aks ettirish, investorlar va manfaatdor tomonlarga ishonchli axborot taqdim etish hamda moliyaviy risklarni kamaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayonning samaradorligi esa bevosita uni tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy hujjatlar bazasining mukammalligiga bog'liqdir [1].

Mazkur maqolaning maqsadi qimmatli qog'ozlar hisobini tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy hujjatlarning mazmuni, ahamiyati va amaliyotdagi qo'llanilishini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Qimmatli qog'ozlar hisobi korxonada aktivlarining tarkibiy qismi sifatida ularning boshlang'ich qiymatini aniqlash, keyingi baholash, daromadlilik darajasini tahlil qilish va moliyaviy natijalarga ta'sirini hisobga olishni o'z ichiga oladi. Mazkur jarayonni samarali tashkil etish uchun mustahkam me'yoriy-huquqiy baza zarur bo'lib, aynan ushbu hujjatlar qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq operatsiyalarning qonuniyligi ta'minlaydi [4].

O'zbekiston Respublikasida qimmatli qog'ozlar hisobini tartibga soluvchi asosiy me'yoriy-huquqiy hujjatlar qatoriga O'zbekiston Respublikasining "Qimmatli qog'ozlar bozori to'g'risida"gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni, Buxgalteriya hisobi milliy standartlari (BHMS), O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki va Moliya vazirligi tomonidan tasdiqlangan normativ hujjatlar kiradi. Ushbu hujjatlar qimmatli qog'ozlarning emissiyasi, muomalasi, hisobga olinishi va moliyaviy hisobotlarda aks ettirilishini tartibga soladi.

Xalqaro amaliyotda qimmatli qog'ozlar hisobini yuritishda IFRS 9 muhim o'rin tutadi. Mazkur standart moliyaviy aktivlarni tasniflash, ularni dastlabki tan olish, keyingi baholash va qiymatining pasayishini aniqlash bo'yicha zamonaviy

yondashuvlarni belgilaydi. Xalqaro standartlardan foydalanish milliy hisob tizimini takomillashtirish va investorlar ishonchini oshirishga xizmat qiladi.

Qimmatli qog'ozlar hisobini tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy hujjatlarning asosiy vazifasi moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlash, investorlar huquqlarini himoya qilish va bozor shaffofligini oshirishdan iborat. Bu hujjatlar orqali qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq operatsiyalarni qayd etish tartibi, ularni baholash mezonlari va moliyaviy hisobotlarda aks ettirish qoidalari belgilanadi [5].

1-jadval

Qimmatli qog'ozlar hisobini tartibga soluvchi asosiy me'yoriy-huquqiy hujjatlar.

№	Me'yoriy-huquqiy hujjatlar	Mazmuni va ahamiyati
1	“Qimmatli qog'ozlar bozori to'g'risida”gi Qonun	Qimmatli qog'ozlar bozorining huquqiy asoslarini belgilaydi
2	“Buxgalteriya hisobi to'g'risida”gi Qonun	Hisob yuritishning umumiy tartibini belgilaydi
3	BHMS	Milliy hisob standartlari asosida hisob yuritishni tartibga soladi
4	IFRS 9	Xalqaro talablarga mos moliyaviy instrumentlar hisobini yuritadi
5	Auditorlik standartlari	Hisobotlarning haqqoniyligini nazorat qiladi

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, qimmatli qog'ozlar hisobini yuritishda bir nechta me'yoriy-huquqiy hujjatlar o'zaro bog'liq holda amal qiladi va har biri hisob tizimining ma'lum jihatlarini tartibga soladi.

O'zbekiston Respublikasida qimmatli qog'ozlar hisobini tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy hujjatlar bir necha bosqichli tizim asosida shakllangan bo'lib, ular qonunlar, me'yoriy nizomlar, milliy standartlar va xalqaro standartlardan iborat.

Avvalo, O‘zbekiston Respublikasining “Qimmatli qog‘ozlar bozori to‘g‘risida”gi Qonuni qimmatli qog‘ozlar bozorining asosiy huquqiy negizini belgilaydi. Mazkur qonunda qimmatli qog‘ozlarning turlari, ularni emissiya qilish tartibi, muomalaga chiqarish, sotish va investorlar huquqlarini himoya qilish masalalari yoritilgan. Ushbu qonun qimmatli qog‘ozlar bozorida ishtirok etuvchi barcha subyektlar faoliyatini tartibga soluvchi asosiy hujjat hisoblanadi.

Ikkinchi muhim hujjat O‘zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni hisoblanadi. Ushbu qonun korxonalarda barcha xo‘jalik operatsiyalarini, jumladan qimmatli qog‘ozlar bilan bog‘liq operatsiyalarni hisobga olishning umumiy qoidalarini belgilaydi. Qonunga muvofiq, qimmatli qog‘ozlar moliyaviy hisobotlarda to‘liq va ishonchli aks ettirilishi lozim [2].

Qimmatli qog‘ozlar hisobini yuritishda Buxgalteriya hisobi milliy standartlari (BHMS) ham muhim rol o‘ynaydi. Ushbu standartlar qimmatli qog‘ozlarni boshlang‘ich qiymatda tan olish, keyinchalik qayta baholash va moliyaviy natijalarda aks ettirish tartibini belgilaydi. BHMS milliy iqtisodiyot sharoitidan kelib chiqib ishlab chiqilgan bo‘lib, korxonalariga hisob yuritishda metodik asos yaratadi.

Xalqaro amaliyotda esa IFRS 9 standarti muhim o‘rin tutadi. Mazkur standart moliyaviy instrumentlarni uchta asosiy yo‘nalishda tartibga soladi:

- moliyaviy aktivlarni tasniflash;
- ularni baholash;
- qiymatining pasayishini aniqlash.

IFRS 9 ga ko‘ra qimmatli qog‘ozlar amortizatsiyalangan qiymat, adolatli qiymat yoki foyda va zarar orqali baholanishi mumkin. Ushbu yondashuv investorlar uchun aniq va xalqaro miqyosda taqqoslanadigan moliyaviy ma’lumotlarni taqdim etadi [3].

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan qimmatli qog‘ozlar bozorida ishtirok etuvchi moliyaviy institutlar faoliyatini nazorat qilish bo‘yicha

qator normativ hujjatlar ishlab chiqilgan. Ushbu hujjatlar qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq operatsiyalarning xavfsizligi va qonuniyligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Moliya vazirligi esa buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot tizimini takomillashtirish bo'yicha metodik ko'rsatmalar ishlab chiqadi. Ushbu hujjatlar korxonalarda qimmatli qog'ozlar hisobini yuritishda yagona metodologiyani shakllantirishga yordam beradi.

Qimmatli qog'ozlar hisobi bo'yicha yana bir muhim me'yoriy hujjat auditorlik faoliyatiga oid standartlardir. Audit orqali qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq operatsiyalarning to'g'riligi tekshiriladi va moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligi baholanadi. Bu esa investorlar va kreditorlar ishonchini oshiradi.

2-jadval

Qimmatli qog'ozlar hisobida me'yoriy-huquqiy hujjatlarning qo'llanish yo'nalishlari.

№	Hisob jarayoni	Qo'llaniladigan hujjat
1	Qimmatli qog'ozlarni emissiya qilish	“Qimmatli qog'ozlar bozori to'g'risida”gi Qonun
2	Boshlang'ich hisobga olish	BHMS, “Buxgalteriya hisobi to'g'risida”gi Qonun
3	Qayta baholash	IFRS 9
4	Moliyaviy hisobotda aks ettirish	BHMS va IFRS
5	Audit va nazorat	Auditorlik standartlari

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, qimmatli qog'ozlar hisobining har bir bosqichi alohida me'yoriy-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadi. Bu esa hisob jarayonining qonuniyligi, aniqligi va shaffofligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Qimmatli qog'ozlar hisobini tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy hujjatlar moliyaviy bozorning barqaror ishlashi, investorlar manfaatlarini himoya qilish va korxonalar faoliyatining samaradorligini oshirishda asosiy vosita hisoblanadi [8].

Qimmatli qog'ozlar hisobini yuritishda baholash masalasi ham alohida ahamiyatga ega. Amaldagi me'yoriy hujjatlarga ko'ra qimmatli qog'ozlar boshlang'ich qiymatda tan olinadi va keyinchalik ularning bozor qiymati yoki amortizatsiyalangan qiymati asosida qayta baholanadi. Bu jarayon moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq operatsiyalarni hisobga olishda daromadlarni tan olish, dividendlar hisobi, foiz daromadlari va kapital o'sishini aniqlash ham muhim hisoblanadi. Bularning barchasi amaldagi me'yoriy hujjatlar asosida yuritiladi va korxonaning moliyaviy natijalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Amaliyotda esa qimmatli qog'ozlar hisobini yuritishda bir qator muammolar uchramoqda. Jumladan, ayrim korxonalarda normativ hujjatlarni amaliyotga tatbiq etish darajasining pastligi, xalqaro standartlarga moslashishdagi qiyinchiliklar, elektron hisob tizimlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi hamda malakali mutaxassislar yetishmovchiligi mavjud [7].

3-jadval

Qimmatli qog'ozlar hisobini yuritishda uchraydigan muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari.

№	Muammolar	Bartaraf etish yo'llari
1	Me'yoriy hujjatlarning tez-tez o'zgarishi	Xodimlarni muntazam o'qitish
2	Xalqaro standartlarga moslashish qiyinligi	IFRS bo'yicha malaka oshirish
3	Elektron tizimlarning yetishmasligi	Raqamli buxgalteriya dasturlarini joriy etish

4	Mutaxassislar malakasining pastligi	Seminar va treninglar tashkil etish
5	Hisobotlarda xatoliklar	Ichki audit nazoratini kuchaytirish

Mazkur jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, mavjud muammolarni hal qilish uchun qimmatli qog'ozlar hisobini raqamlashtirish, mutaxassislar bilimini oshirish va xalqaro standartlarga moslashishni jadallashtirish zarur.

Bugungi raqamli iqtisodiyot sharoitida qimmatli qog'ozlar hisobini avtomatlashtirish dolzarb yo'nalishlardan biridir. Zamonaviy buxgalteriya dasturlari, elektron platformalar va raqamli nazorat vositalaridan foydalanish hisobning aniqligini oshiradi, vaqtni tejaydi hamda inson omili bilan bog'liq xatolarni kamaytiradi. Natijada qimmatli qog'ozlar bozorining shaffofligi va investitsion jozibadorligi ortadi [6].

Qimmatli qog'ozlar hisobini tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy hujjatlar moliyaviy bozor barqarorligini ta'minlash, investorlar manfaatlarini himoya qilish va korxonalar faoliyati samaradorligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, qimmatli qog'ozlar hisobi korxonalar moliyaviy faoliyatining muhim tarkibiy qismi bo'lib, uni to'g'ri tashkil etish va samarali yuritish iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq operatsiyalarni hisobga olishning aniqligi va shaffofligi bevosita ushbu jarayonni tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy hujjatlarning mukammalligiga bog'liq. Qimmatli qog'ozlar hisobini xalqaro standartlar asosida yuritish moliyaviy hisobotlarning xalqaro talablarga mosligini ta'minlaydi, investorlar ishonchini oshiradi va mamlakat investitsion jozibadorligini kuchaytiradi. Shu sababli kelgusida qimmatli qog'ozlar hisobini yanada takomillashtirish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish va xalqaro standartlarga to'liq integratsiyalashuvni ta'minlash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Qimmatli qog‘ozlar bozori to‘g‘risida”gi Qonuni. - Toshkent, 2015.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni. - Toshkent, 2016.
3. IFRS 9. International Financial Reporting Standard. - London, 2014.
4. Do‘smuratov R.D. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
5. Karimov A.A. Qimmatli qog‘ozlar bozori va uning rivojlanish istiqbollari. - Toshkent, 2023.
6. Karimov D. - “Moliyaviy tahlil”. Toshkent, 2021.
7. Sharipov K.O. Kapital bozori nazariyasi. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
8. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya bozori va qimmatli qog‘ozlar. - Toshkent: “Iqtisod-Moliya”, 2019.
9. Talibjanovich Q. B., Shavkatbek E. AUDITORLIK TEKSHIRUVLARI SIFATINI TA’MINLASHDA XALQARO STANDARTLARNING O‘RNI //Modern education and development. – 2026. – T. 41. – №. 3. – C. 18-27.
10. Azizbek M., Shavkatbek E. XALQARO MOLIYAVIY HISOBOT STANDARTLARINING MOLIYA INSTITUTLARI VA KORXONALAR FAOLIYATIGA TA’SIRI //Modern education and development. – 2025. – T. 39. – №. 2. – C. 75-82.
11. www.lex.uz
12. www.mf.uz